

جایگاه، نقش و رسالت معلم و بررسی از دیدگاه قرآن و روایات

مجله علمی و پژوهشی فصلنامه علمی و پژوهشی

پژوهشگر علوم قرآنی و استاد راهنمای سطح اول حوزه

■ چکیده:

رسالت یک معلم قرآنی را همان رسالت خداوند و رسالت رسولان الهی در هدایت، سرپرستی و خروج از ظلمات به سوی نور و رشد و کمال بخشی انسان به قرب حضرت حق دانسته ایم.

قرآن کریم به عنوان چراغ پر فروغ و سراج و هاج که کاملترین برنامه و قوانین را برای سعادت بشر دارد در آیات نورانش مکتب تعلیم و تربیت اسلامی را به زیبایی هر چه تمام ترسیم نموده است و خداوند را به عنوان اولین معلم بشر معرفی نموده که به پیامبرش در آغاز بعثت فرمود: (اقرأ باسم ربك الذي خلق، خلق الانسان من علق، اقرأ و ربك الاكرم الذي علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم) (سوره علق) و اینچنین مکتب تعلیم و تربیت اسلامی به عنوان مکتبی ممتاز، مستقل و با مبانی و اصول مشخص پدیدار گردید که در این مکتب علم و دانش، معلم و متعلم (شاگرد و مربی) و مدرسه و مکتب خانه از جایگاه بسیار ارزشمند و رفیعی برخوردارند. ما در این مقاله علاوه بر نگرشی کلی به مکتب تعلیم و تربیت اسلامی به جایگاه معلم و رسالت معلم و ویژگی های یک معلم از منظر آیات و وحیانی قرآن کریم و روایات نورانی حضرات معصومین (علیهم السلام) پرداخته ایم و

■ کلید واژگان:

جایگاه معلم، رسالت معلم، ویژگی های معلمی

■ مقدمه:

(لقد من الله على المؤمنين اذ بعث فيهم رسولا من انفسهم يتلوا عليهم آياته و يزكيهم و يعلمهم الكتاب و الحكمة و ان كانوا من قبل لفى ضلال مبين) (آل عمران / آیه ۴۶)

کلمات ربّ، ربنا، ربکم، ربک، ربّه، ربّهما، ربّهم، ربی، ربّهما، ربکما که در قرآن کریم آمده است بیانگر ربوبیت ذات مقدس احدیّت می باشد و اصل رب تربیت است و آن عبارت از ایجاد شیء است تا به تدریج او را به مقصد کمال و تمام رهنمون سازد. با توجه به همین

جایگاه تعلیم و تربیت است که هدف از بعثت پیامبران تعلیم کتاب و حکمت و پرورش و تصفیه روح از ناخالصی ها معرفی شده است و در کلمات رسول الله (ص) آمده است (بالتعلم ارسلت)، (بعثت مُعلما)، (بعثت لا تتم مکارم الاخلاق) که این جملات بیانگر آن است که اسلام در زمینه تعلیم و تربیت دارای مکتبی ممتاز، مستقل با مبانی و اصولی مشخص و الهی است از جمله مبانی مطرح در مکتب تعلیم و تربیت اسلام اصل خدا محوری یا اخلاص، اصل تقدم اصلاح خود بر اصلاح دیگران، اصل توکل و اعتماد به نفس، اصل آیت بودن و نشانه شدن بسوی کمال مطلق، اصل مدارا و دوری از سخت گیری و تکلف، اصل عقلانی بودن نظام تعلیم و تربیت و اصل حاکمیت دادن به تعلیم و تربیت الهی می باشد. در مکتب تعلیم و تربیت اسلام فراگیری علم و دانش همراه با تهذیب و تربیت دینی هدف رسالت نبوی شمرده شده و برای تحصیل علم نه محدودیت زمانی دارد و نه مکانی و از نظر معلم مرز نمی شناسد چرا که علم و حکمت را گمشده مؤمن می داند که نزد هر کس بیابد آن را می گیرد.

در مکتب اسلام تمام افرادش باید معلم باشند و تمام افرادش متعلم، همه باید هم تحصیل کنند و هم تدریس نمایند و انسان ها را الهی تربیت کنند

جایگاه معلم در مکتب تعلیم و تربیت اسلامی :

اسلام معلم را به عنوان پدر روحانی معرفی می کند و می گوید: (أَبُ مُعَلِّمٍ) یعنی یکی از پدران ثلاثه تو، معلمی است که به تو دانش می آموزد و بنابراین تمام حقوقی که درباره پدر و مادر رعایت می شود باید در حق معلم به صورت کامل تری رعایت گردد. نام معلم چنان با عظمت است که در جای جای متون اسلامی از او تجلیل به عمل آمده تا به آن حد که خداوند

علیم خود را معلم خوانده و رسول الله (ص) فرموده اند: (انما بعثت معلما). امام خمینی (ره) فرموده اند: (معلم اول، خدای تبارک و تعالی است که اخراج می کند مردم را از ظلمات به نور و به وسیله انبیاء و آیات و حیاتی مردم را دعوت می کند به نورانیت، دعوت می کند به کمال، دعوت می کند به عشق، دعوت می کند به محبت، دعوت می کند به مراتب کمالی که از برای انسان است. به دنبال او انبیاء هستند که همان مکتب الهی را نشر می دهند و آنها هم شغلشان تعلیم است، معلمند، معلم بشرند، آنها هم شغلشان این است که مردم را تربیت کنند و انسان را تربیت کنند که از مقام حیوانیت بالا برود و به مقام انسانیت برسد.

مقام معلم مقام والائی است، مقامی است که بالاتر از مقام معلم نیست و چنین است که وارثان انبیاء شمرده می شوند. چنانچه امام صادق (ع) فرموده اند: (ان العلماء ورثه الانبیاء) یعنی دانشمندان وارثان پیامبرانند.

معلم شمع سوزان و فروزان هدایت است که نورش بر اساس حدیث مشهور (العلم نور یقذفه الله فی قلب من یشاء) از منبع اصلی نور یعنی خدا دریافت داشته و برای نورافشانی قلوب و بینا نمودن آنها به منظور هدایت در طریق مستقیم و رسیدن به قرب الهی که مقصد نهائی انسان است تلاش می کند، معلم راهبر دلها به قله های کمال و سعادت است معلم به مثابه باغبانی دلسوز است که بذر ایمان می افشانند و گل تقوا می پروارند.

جایگاه و شأن معلم و استاد تا بدان جاست که رسول الله (ص) در کلامی به امام علی (ع) فرموده اند:

(یا علی اگر یک فرد بوسیله تو و (بممدد الهی) طریق هدایت را باز یابد و به حق رهنمون گردد پر ارزش تر و بهتر از آن است که ما لک شتران سرخ موی فراوان باشی)

معلمین مایه‌ی حرکت و برکت جامعه هستند و امام امیر المومنین علی(ع) فرموده است: (العلماء باقون ما بقى الدهر اعيانهم مفقوده و امثالکم فى القلوب موجوده) دانشمندان تا پایان جهان زنده اند، شخص آنها در میان نیست اما آثارشان در قلبها موجود است و چنین است که علما به مقام شفاعت می‌رسند)

رسول الله (ص) فرموده اند: (یشفع یوم القیامه الانبیاء ثم العلماء ، ثم الشهداء) روز قیامت نخست انبیاء شفاعت می‌کنند، سپس علما و بعد از آنها شهیدان. و چنین است که از خدا می‌ترسند و به مقام عالی خشیت می‌رسند یعنی تنها دانشمندانند که از خدا می‌ترسند و خشیت یعنی ترس از مسولیت توأم با درک عظمت مقام پروردگار و این حالت خشیت مولود سیر در آیات آفاقی و انفسی و آگاهی از علم و قدرت پروردگار و هدف آفرینش است. در نظام تعلیم و تربیت اسلامی معلم مسؤل تمام مقدراتی است که برای یک کشور یا جامعه پیش می‌آید و مسؤل تمام انسان هائی است که زیر دست او باید تربیت بشوند. معلم اگر خود سازی کند و تهذیب نفس نماید و حاکم بر خود باشد افراد یک جامعه صالح و صالحه خواهند بود و اگر خدای نا خواسته معلم تربیت دینی نداشته باشد سبب انحراف نسلها و عصرها می‌گردد و جامعه ای را به خرابی می‌کشاند و همه سعادت ها و همه شقاوت ها از مدرسه هاست و کلیدش به دست معلم است و این موضوع حکایت گر جایگاه خطیر و بسیار مهم معلم و مربی است. امام باقر(ع) فرموده اند: (عالم ینتفع بعلمه افضل من سبعین الف عابد)

رسالت معلمان و مربیان :

پس از نهاد خانه و خانواده که کانون پر مهر و محبت پدر و مادر است مدرسه مهم ترین مکان برای تعلیم و تربیت است جایی که محل

بروز و ظهور رسالت خطیر معلمی است که اگر او معلمی کند راه انحراف بسته می‌شود و در زندانها مسدود می‌گردد. مکتب تعلیم و

تربیت اسلامی رسالت های مهمی را برای معلم و مربی ترسیم کرده است که به ترتیب به طرح آنها می‌پردازیم .

۱- دعوت به سوی خدا و تربیت الهی :

یکی از اهداف عالی در دعوت انبیاء که سر لوحه کار آنها محسوب می‌شود دعوت به خدا و تربیت مردم برای حرکت در مسیر کمال معبود است . خداوند متعال از زبان پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: (الا تعبدوا الا الله) نخستین دعوت من این است که به جز خدای یگانه را نپرستید .

و معلم بایستی همه چیزش برای خدا باشد (اقراء باسم ربك الذی خلق) آموزشش برای خدا ، تربیتش برای خدا ، اعمالش برای خدا ، نشستش برای خدا ، سکوتش برای خدا ، با توجه به خداست که می‌شود تربیت الهی نمود .

۲- دعوت به سوی نور و تربیت نورانی :

در قرآن کریم آمده است: (رسولا یتلوا علیکم آیات الله مبینات لیخرج الذین آمنوا و عملوا الصالحات من الظلمات الی النور) یکی از اهداف عالی در دعوت انبیاء اخراج مردم از ظلمات به سوی نور بوده است که با تلاوت آیات الهی آنها را از ظلمت های کفر ، جهل ، گناه و فساد اخلاق بیرون آورده به سوی نور ایمان و تقوی و سعادت هدایت می‌نماید

رسالت معلم در جامعه همان رسالت خداوند است که فرموده است: (الله ولی الذین آمنوا یخرجهم من الظلمات الی النور) یعنی

در متربیان رشد دهد و آنها را متعهد به جامعه اسلامی تحویل دهد .

۵- دعوت به سوی علم و دانش و تربیت قرآنی :

در قرآن کریم آمده است (قل هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون) یعنی بگو آیا کسانی که می دانند با کسانی که نمی دانند یکسانند، مهمترین دعوت انبیاء بسوی علم و دانش بوده به طوری که رسول الله(ص) فرموده اند: (بالتعلیم ارسلت) یعنی من برای تعلیم فرستاده شده ام و باید دانست علم در آیات قرآن به معنی داشتن یک سری اصطلاحات و الفاظ نیست بلکه منظور از علم آن معرفت و آگاهی خاصی است که انسان را به اطاعت پروردگار و ترس و امید از خدا دعوت می کند. اگر در یک قلب تربیت شده این علم وارد بشود عطرش عالم را می گیرد و همه استعدادها در پرتو آن شکوفا می شود و جامعه به سوی اصلاح و کمال حرکت می نماید . و چنین علمی در پرتو تربیت قرآنی میسر می گردد تربیتی که نور علم را در وجود انسان جلوه گر می سازد .

۴- دعوت به پاکسازی و تربیت اخلاقی :

۱- تربیت یافته گان با تقوا و خدا ترس باشند

۲- تربیت یافته گان خادم اسلام و قرآن و مردم باشند

۳- تربیت یافته گان برنامه دار و هدفمند به سوی سعادت جامعه حرکت کنند

۴- تربیت یافته گان موجبات رشد و ارتقاء مقام انسانی را برای مردم فراهم کنند

۵- تربیت یافته گان نه خود و نه دیگران را بنده طاغوت نکنند

۶- تربیت یافته گان نیازهای زمانه و علوم

خدای تبارک و تعالی ولی مومنین است و آنها را از ظلمات به سوی نور خارج می کند. نقش سر پرستی ، دلسوزی و خروج آگاهانه افراد از ظلمات به سوی نور به عهده معلم گذاشته شده است. معلم همانند انبیاء که معلم بشریت هستند ، بشریت را معلمی می کند و چه بسا با تربیت نورانی یک نفر جهانی را متحول کند.

۳- دعوت به سوی اصلاح جامعه و تربیت صالح :

در قرآن کریم آمده است (ان ارید الاصلاح ما استطعت و ما توفیقی الا بالله) من جز اصلاح تا آنجا که توانائی دارم و توفیق من جز به خدا نیست. این شعار تربیتی همه ی انبیاء الهی بوده که توأم با عمل تربیتی آنها اسباب اصلاح در تفکر ، اندیشه ، اخلاق و نظامات فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه را در همه ی ابعاد پدید آورده است. و رسالت معلمین نیز چنین است که با کسب توفیق الهی به اصلاح فرهنگ و تربیت فکر و مغزهای متفکر می پردازد تا تمامی عرصه های جامعه به سمت اصلاح حرکت نماید.

در قرآن کریم آمده است (فقولاً لینا لعله ینذکر او یخشی) این آیه اشاره لطیفی به این حقیقت است که رسالت انبیاء برای پاکسازی انسان ها و باز گرداندن طهارت فطری نخستین به آنها است . نخستین دستور قرآن برخورد ملایم و توأم با مهر و عطفوت انسانی است . هدف آن است که مردم جذب بشوند ، متذکر شوند راه را پیدا کنند. توقع اصلاح جامعه بدون اصلاح مربیان و معلمان آن جامعه توقعی بی جا و نارواست . لذا پاکسازی و خود سازی را هر کس باید خودش شروع کند و عقاید و اخلاق و اعمالش را تطبیق با اسلام بدهد آن وقت به اصلاح دیگران بپردازد . تربیت اخلاقی کند و احساس مسولیت اخلاقی را در همه عرصه ها

مربوط به آن را برای خدا فرا گیرند و بکار
بندند

ویژگی های یک معلم خوب :

با بررسی آیات و روایات و کلمات بزرگان
دین ویژگی هائی که می تواند ارزشمندی و
خوبی یک معلم را نمایان سازد احصاء نموده ایم
که به ترتیب عبارتند از :

۱- اخلاص در نیت و عمل : ریشه اساسی
اخلاص در نیت و عمل همان تصفیه و تزکیه
و پالایش در ون باطن از همه ی آلودگی ها
ست

۲- تقید به عمل صالح : امام صادق (ع)
می فرماید : (كونوا دعاه الناس باعمالکم و لا
تکونوا دعاه بالستکم) ، امام صادق همچنین
می فرماید : اثر تعلیم معلم بدون عمل صالح
را به بارانی تشبیه می کند که روی صخره می
ریزد و بر روی آن می لغزد و تأثیری ندارد .

۳- حسن خلق و فروتنی : امام صادق (ع)
فرموده اند : (رأس العلم التواضع)

۴- علو همت و عفت نفس : رسول الله
فرموده اند : (الفقها امناء الرسل)

۵- عالم به مقتضیات زمان : بچه های ما
در هر زمانی موافق آن زمان باید تربیت شوند.

۶- توجه به مسولیت معلمی و احساس
مسئولیت (احساس بعثت) در همه حالات و
زمان ها .

۷- ایجاد زمینه برای شکوفائی و رشد تفکرو
تعقل و معنویت در متربیان.

- ◆ قرآن کریم
نهج الفصاحه
امام خمینی ، روح الله ، صحیفه نور ، مجلدات
۵ تا ۱۷ ، چاپ موسسه تنظیم و نشر آثار امام
تهران .
حجتی ، محمد باقر ، آداب تعلیم و تعلم در اسلام
، چاپ امیر کبیر ، تهران
رشید پور ، مجید ، چگونه باید تربیت کرد ،
تهران ، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان
شهیدی ، سید جعفر ، ترجمه نهج البلاغه ،
کلمات قصار امیر المومنین علی (ع)
طباطبائی ، سید محمد حسین ، تفسیر المیزان ،
تهران ، بنیاد علمی فرهنگی علامه طباطبائی ،
چاپ پنجم ، ۷۶
ظهیری ، احمد تطهیر و تربیت از دیدگاه شهید
ثانی و امام خمینی ، چاپ قم
کلینی ، یعقوب ، اصول کافی ، جلد یک ، باب
فضل علم ، قم
مجلسی ، محمد باقر ، بحار الانوار ، بیروت ، دار
الاحیاء التراث العربی ، چاپ سوم
مطهری ، مرتضی ، ۱۳۷۸ ، تعلیم و تربیت در
اسلام ، چاپ صدرا ، تهران
مجموعه مقالات کنگره بررسی اندیشه و آثار
تربیتی حضرت امام خمینی ، اثر موسسه تنظیم و
نشر آثار امام خمینی ، تهران
مکارم شیرازی ، ناصر ، ۱۳۷۳ ، تفسیر نمونه ،
تهران ، دارالکتب الاسلامیه
محمدی ری شهری ، ۱۳۶۹ ، میزان الحکمه ،
ترجمه حمید رضا شیخی ، نشر دارالحدیث ، قم
، چاپ سوم

پڙهه شڪاھ علوم انسانی و مطالعات فریبگی
پر تامل جامع علوم انسانی